

JOAQUIM MOLAS I LES POLÍTIQUES CULTURALS

DAMIÀ PONS

Faré un ús poc sofisticat, gens rígid (tal vegada no suficientment rigorós) del concepte polítiques culturals. Parlaré de polítiques culturals en referència a aquelles intervencions de naturalesa diversa i amb voluntat d'incidència social que es realitzen dins el camp de la cultura (les arts i les lletres, les ciències socials, els equipaments i els serveis, la indústria editorial o audiovisual...). Consideraré que són polítiques culturals totes aquelles actuacions concebudes i/o aplicades per institucions governamentals o acadèmiques, per entitats associatives i per les persones a títol individual, amb un grau major o menor de projecció pública, que tenen la intenció i l'objectiu d'analitzar, organitzar, conservar, gestionar o promoure el fet cultural, ja sigui en la seva globalitat o tan sols en alguna de les seves múltiples peces particulars.

Les polítiques culturals poden pretendre uns objectius de construcció (la creació d'una xarxa de biblioteques públiques, l'edició d'una col·lecció dels clàssics nacionals, el suport als diaris i revistes en català, el foment de la lectura o de la producció audiovisual i de continguts digitals, l'adquisició de nous fons per als museus, la programació d'un teatre o d'una sala de concerts, etc.) o, contràriament, poden respondre a uns objectius de destrucció. Per a nosaltres el cas més extrem seria l'intent de la dictadura franquista d'exterminar del tot la llengua i la cultura catalanes la dècada de 1940. És evident que, d'ençà de l'acabament de la Guerra de Successió, l'Estat espanyol ha desenvolupat una política cultural que aspirava a minorar, subordinar i substituir la llengua i la cultura catalanes en benefici de les castelleses. La política lingüística —i, per extensió, la cultural— que es va constitucionalitzar l'any 1978 responia a l'objectiu de garantir la preeminència de la llengua i la cultura castelleses també en aquells territoris de l'estat que en tenien constitutivament —volem dir des de l'origen

del cicle històric iniciat a l'època medieval que encara perdura—, unes altres de diferents. Això és política cultural. Igualment de vegades pot succeir que, per raons ideològiques o per plantejaments estètics radicalment divergents, s'hagi desenvolupat a l'interior d'una nació cultural una política determinada que tenia l'afany d'anorrear o de minorar una parcel·la concreta de la cultura pròpia que era percebuda com a no desitjable pel sector ideològic dominant.

Totes les polítiques culturals són públiques, en major o menor grau. Fins i tot la dieta cultural del ciutadà més anònim acaba repercutint sobre el conjunt de la comunitat cultural. Un exemple. Fa uns deu anys, el Baròmetre de la Comunicació va publicar les dades d'una enquesta sobre la lectura. El resultat era que a Catalunya, els catalanoparlants llegien un 50 % en català i un 50 % en castellà; i els castellanoparlants, un 10 % en català i un 90 % en castellà. Val a dir que també devers un 3 % en altres llengües, que hauríem de restar als percentatges anteriors. Aquest fet, la bilingüització lectora dels catalanoparlants i la no bilingüització dels castellanoparlants, té, en principi, una dimensió individual, la lectura personal, però és evident que acaba tenint una transcendència comunitària molt rellevant: enforteix o afebleix una o altra indústria editorial, determina l'hegemonia social i comercial d'una o altra literatura, fa més viable o menys la rendibilització econòmica de l'ofici d'escriptor, dona un prestigi i una visibilitat pública superior o inferior al llibre en català o en castellà...

De polítiques culturals n'hi ha d'institucionals i de civils. La institucionalitat pot ser política (en aquest cas hi ha capacitat legislativa, normativa i executiva i pressupostos públics) o acadèmica (universitats, centres de recerca, institucions d'alta cultura). Les polítiques culturals de naturalesa civil poden ser de tipus corporatiu (empreses i entitats cíviqües) o poden tenir exclusivament una dimensió individual. El consum cultural de cada ciutadà, sumat al de milers d'altres ciutadans, acaba configurant dinàmiques que fan anar la cultura d'un país en un sentit o en un altre, contribuint d'aquesta manera a reforçar o afeblir cada una de les opcions culturals que hi ha en el terreny de joc. Cap dieta cultural individual acaba essent neutral en un context que es caracteritzi per la confrontació entre programes i objectius culturals contraposats o almenys divergents o no coincidents. Així, per

exemple, no té la mateixa repercussió sobre el conjunt de la cultura nacional dels Països Catalans tenir de referència els escriptors en català o els autors castellans, o llegir una novel·la nord-americana d'èxit en versió catalana o castellana, o subscriure's a la plataforma Filmin o a la plataforma HBO, o veure TV3 o Telecinco.

En una entrevista que li va fer Jordi Coca l'any 1980, Joaquim Molas afirmava que havia passat tota la vida «parlant de política cultural» (MOLAS 2021a: 76). Doncs bé, la nostra intenció és esbrinar quina política cultural, quines polítiques culturals, va concebre i promoure Molas al llarg de la seva vida, com a ciutadà, com a intel·lectual i com a acadèmic. Quina concepció va tenir de les polítiques culturals? Quines polítiques culturals va propugnar i impulsar? Com va valorar les polítiques culturals, governamentals o no, que es varen anar desenvolupant a Catalunya al llarg de prop de seixanta anys? Quines opinions va manifestar sobre l'estat de la cultura catalana en els diferents moments de la seva vida?

Per a respondre aquestes preguntes he fet el que necessàriament havia de fer: llegir molts de papers del mateix Molas, inclosos els dos volums més recents: *Paraula de Joaquim Molas. Cinquanta-sis entrevistes (1969-2014)*, enllestit per Llorenç Soldevila, i *El mirall de la vida. Dietari 1956-2015*, editat a cura de Rosa Cabré i Maria Capdevila. A hores d'ara puc disposar d'una gran quantitat de textos —precedents dels escrits de Molas i de les seves respostes als entrevistadors—, tots ells molt aclaridors, que fan referència a l'assumpte de les polítiques culturals, però voldria no cometre l'error d'abusar-ne. El meu objectiu és elaborar una aproximació esquemàtica a un tema —el de Joaquim Molas i les polítiques culturals— que certament podria ampliar-se de manera considerable. En parlaré a partir de la segmentació en diferents períodes de la seva trajectòria vital i intel·lectual.

Molas en nombroses ocasions va reiterar quina havia estat la seva actitud en el camp de la cultura. En trobam una mostra a l'entrevista que li va fer Antoni Sella l'any 1998 (MOLAS 2021a: 275):

En principi, jo he estat un provocador, he estat un inconformista, però em penso que sempre he ofert una alternativa; no he estat mai un nihilista arbitrari, o no he trencat simplement per trencar. Jo he trencat a partir

del que ara se'n diu un projecte: jo he estat en desacord amb moltes coses, però sempre he intentat de proposar solucions positives a aquest desacord. A vegades la provocació era deguda al fet que em movia en un ambient que em carregava perquè veia que era rutinari i, diguem-ne, políticament correcte, i jo em sentia políticament incorrecte.

Un fet que no podem ignorar a l'hora de parlar de l'intel·lectual Joaquim Molas és que va ser l'hereu afortunat d'un doble capital cultural de gran vàlua, al qual una vegada i una altra ell va manifestar agraïment i va retre homenatge. D'una banda, un important capital cultural familiar (l'avi Emili i el pare Isidre): biblioteca ben proveïda, una actitud d'interès pels llibres i les arts, del tot entroncat amb la societat i la identitat catalanes, amb un peu dins la tradició culta i un altre dins la popular... Tot això emmarcat en un projecte de país que estava fonamentat en la catalanitat i alhora en una idea de progrés social. De l'altra, la nòmina impressionant de grans mestres que va tenir, a la Universitat de Barcelona i als Estudis Universitaris Catalans, i també el ric entramat de relacions amb persones de gran rellevància, amb les quals va establir una sintonia de proximitat i de confiança. Així, varen ser mestres directes seus Martí de Riquer, Jordi Rubió i Balaguer, Josep M. Casacuberta, Carles Riba, Ferran Soldevila, Jaume Vicens Vives, Josep Vicenç Foix, Marià Manent, Joan Oliver 'Pere Quart', Salvador Espriu... No deu ser gens fàcil trobar un altre escriptor i intel·lectual de la primera generació de la postguerra que hagués pogut alimentar-se de manera tan vivencial de la millor cultura catalana d'aquells moments.

1. DE MEDIEVALISTA A CONTEMPORANISTA

«Vaig anar a la universitat per a fer Literatura contemporània i en tota la carrera no en vaig fer mai». Trobam aquesta afirmació en una entrevista primerenca que Damià Ferrà-Ponç li va fer l'any 1972 (MOLAS 2021a: 41). Molas va cursar (1948-1953) els estudis de Filologia Romànica. Per influència de Riquer (a la universitat) i de Jordi Rubió i Balaguer, Ferran Soldevila i Josep M. Casacuberta (als Estudis Universitaris Catalans), els anys 50 es va orientar cap a l'estudi de

la literatura catalana medieval. Es doctorà (1958) amb una tesi sobre Lluís Icart, un poeta dels segles XIV-XV. I els seus dos primers llibres foren *Literatura catalana antiga: el segle XIII* (1961) i *El segle XV* (1963). Val a dir, però, que encara que l'orientació medievalista fos la dominant, a la segona meitat dels cinquanta, a partir de 1956, ja va començar a publicar textos sobre autors contemporanis (Joaquim Horta, Joan Oliver, Carles Riba, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, Bertolt Brecht o Samuel Beckett).

Segons el meu parer, la primera determinació de política cultural que Molas va protagonitzar va ser la decisió de dedicar-se a la literatura moderna i contemporània i no a la medieval. La motivació del canvi bàsicament s'explicaria per la voluntat de disposar d'una via, d'un instrument, que tengués un major potencial d'eficàcia per a la intervenció en la vida social i política. O sigui, el canvi va ser una conseqüència de la seva politització. Molas ho va explicar en aquests termes en nombroses ocasions. L'any 2000 ho va dir amb molta claredat a l'entrevista que li feren Manuel Llanas i Josep M. Muñoz: «El món medieval em deixava insatisfet, perquè no era el món que jo vivia, que era el que realment m'interessava. [...] Això és el que em va portar a decantar-me pel segle XIX i XX. És a dir, en el fons era explicar-me a mi mateix. A mi en Bernat Metge ja em semblava bé, però no em deia res. En canvi, en Rubió i Ors o en Milà i Fontanals parlaven de coses sense les quals sabia que jo no seria el que era» (MOLAS 2021a: 320). En una altra entrevista, també de l'any 2000, que li va fer Josep Masats (MOLAS 2021a: 300), insisteix en la mateixa explicació:

Jo li puc dir dues coses: primera, que jo vaig començar a fer literatura medieval perquè els meus mestres van ser medievalistes: en Rubió, en Riquer i en Casacuberta. Em vaig començar a dedicar a la literatura moderna probablement per influència de C. Riba, Vicens Vives i també per una raó senzilla: era una època conflictiva i aleshores jo tenia la sensació que el fet de dedicar-me a la literatura medieval era una mica traïr-me a mi mateix, en tant que individu que vivia una època determinada; són els anys cinquanta. I, és clar, mentre jo estava estudiant en Lluís, tenia la impressió que el món estava canviant molt, que estava ple de dificultats i de problemes i que jo el que havia de fer era intervenir d'alguna manera en aquest món; perquè, de fet, si no hi intervenia,

podria arribar el moment que em quedés sense món i no tingués sentit jo mateix.

De les paraules anteriors se'n desprèn sense cap mena de dubte una conclusió: el decantament cap a l'estudi de la literatura catalana contemporània és una conseqüència de la politització del ciutadà Molas, el qual, cap a la meitat de la dècada de 1950, va decidir que la seva funció com a intel·lectual havia de prevaler sobre la seva condició d'erudit.

La decisió personal de dedicar-se a l'estudi dels segles XIX i XX —cal interpretar-ho, com ja hem dit abans, com una opció de política cultural— està en la línia de la consigna del Vicens Vives d'aquell moment: «Conèixer-nos». Això volia dir conèixer els segles XIX i XX perquè era en aquests dos segles on podrien trobar-se les claus que permetrien entendre la Catalunya contemporània. I també seria l'estudi a fons d'aquest període històric, de la Renaixença a la Guerra civil, el que els permetria conèixer aquella part del passat que de veritat els podria ser útil per a canviar el present en un sentit positiu (democràcia i catalanitat).

Abans d'anar-se'n cap a Liverpool (va estar dos cursos a la universitat com a lector de català i castellà, 1959-1961), Molas ja havia optat per unes eines intel·lectuals clarament polititzades. La seva opció esteticoliterària en realitat ja era el Realisme històric, encara que al mateix temps continuava generant publicacions de temàtica medieval. Així, a l'article «Rosselló-Pòrcel, avui» (1959), en bona mesura ja formulà el seu programa per al futur: el postsimbolisme ja corresponia al passat, ara el que calia era una «nova literatura [que] comença on comença l'home i on acaba l'home: entengui's bé, l'home, no solament com un destí personal que cal resoldre dins un caos de lluites i d'interessos, sinó també com a partícip d'una societat, de la qual rep sentit i a la qual dona sentit». I en el mateix article apostava amb contundència per l'escriptor compromès: «Ens juguem el nostre destí d'homes i d'escriptors a cara o creu. No ens està permès d'evadir-nos; hem de comprometre'ns, i gosaria a dir que brutalment, perquè cada gest, cada paraula, cada acte constitueixen una clàusula del nostre testament. Per a l'escriptor jove d'avui, l'art per ell mateix no té sentit;

l'home és el que compta, millor dit: l'actitud que l'home es fa seva davant el que, amb Ferrater Mora, anomenarem la seva *encrucijada*» (MOLAS 1995: 51, 53).

2. DEL 1961 AL 1969

Vivencialment parlant, aquesta és probable que fos la gran dècada per a Joaquim Molas. Retornat de Liverpool, ràpidament s'incorporà al grup d'escriptors i intel·lectuals que al llarg dels seixanta varen planificar i impulsar una estratègia politicocultural que tenia com a principal objectiu superar la fase de resistencialisme del primer període franquista i posar els fonaments, amb una actitud desacomplexada i amb moral de victòria, per a la creació d'una cultura catalana concebuda com a nacional (això significava: en la llengua del país, amb una producció completa en la mesura que inclouria tots els productes culturals propis d'una societat occidental avançada, una llengua i una cultura que comptarien amb la lleialtat i el suport actiu de la majoria de la població) i també del tot homologable a les cultures amb estat que tenien una demografia semblant a la dels Països Catalans. Es tractava, en definitiva, de construir els fonaments per aixecar-hi, maó a maó, un futur de plena normalitat cultural tot d'una que la situació política ho permetés.

Molas va ser un protagonista rellevant d'aquella fornada d'intel·lectuals que marcaren el pas de la cultura catalana durant els seixanta. Sense cap pretensió d'esmentar-los a tots, recordem alguns dels noms: Josep Benet i Jordi Carbonell, Max Cahner i Ramon Bastardes, Joan Oliver i Salvador Espriu, Josep M. Castellet i Gabriel Ferrater, Joaquim Horta i Francesc Vallverdú, Joan Triadú i Albert Manent, Miquel Porter Moix i Oriol Bohigas, Joan Fuster i Josep Fontana, Baltasar Porcel i Ricard Salvat... El mateix Molas va explicar a Llanas i Muñoz quina fou la intenció del seu grup generacional: «Aquest és el canvi que es produeix a finals dels cinquanta i principis dels seixanta: és l'intent de sortir d'aquest món que s'estava asfixiant, perquè allò havia estat molt positiu als quaranta, i en part als cinquanta, però a finals dels cinquanta i començaments dels seixanta ja no ho era»

(2021a: 321). I a Josep Maria Sòria, el 2000, li va dir: «Coincidimos con Josep M. Castellet y Joan Fuster en que había que ganar la calle, darle a la cultura el papel social que precisaba» (MOLAS 2021a: 337). I a aquesta mateixa idea la va repetir a Vicenç Villatoro l'any 2014, a la darrera entrevista de la seva vida:

Després de l'enorme hecatombe cultural que va ser la guerra, la cultura catalana va haver de dur a terme en la primera postguerra una política defensiva: salvar el patrimoni, garantir la continuïtat. La pallissa col·lectiva de la guerra va ser molt gran: els que van matar, els que van marxar i els que van tornar... Calia un gran esforç per recuperar-se. Als anys seixanta l'objectiu ja era un altre, passar de la defensiva a guanyar el carrer. Remoure la cultura per guanyar el carrer. [...] Teníem consciència que el que calia llavors ja era guanyar el carrer per a la cultura catalana. (MOLAS 2021a: 446)

La consigna innovadora d'aquell moment fou que la cultura havia de sortir a «guanyar el carrer», o sigui, havia de connectar amb la societat, especialment amb aquells sectors que tenien una capacitat potencial de major mobilització social i ideològica a favor d'un projecte de canvi polític. Per primera vegada després de la derrota de 1939, l'aspiració ja era aconseguir l'adhesió de la majoria social a la cultura catalana, començar a posar les bases —el projecte, les infraestructures, els agents culturals— que farien possible d'assolir-la una vegada s'establís el règim democràtic i d'autogovern que previsiblement podria implantar-se amb posterioritat a l'acabament del franquisme. Recordem que l'any 1959 Lluís Serrahima també ja havia propugnat «Ens calen cançons d'ara». Que el mateix any la comunitat benedictina de Montserrat va posar la revista *Serra d'Or* al servei de la cultura catalana. Que l'any 1961 es va fundar Òmnium Cultural, la discogràfica Edigsa, la revista juvenil *Oriflana* i la infantil *Cavall Fort*. Que el 1962 va néixer Edicions 62. Que el 1964 es va celebrar clandestinament el primer Congrés de Cultura Catalana. Que el 1965 es va crear l'Escola de Mestres Rosa Sensat. Que el 1968 sortiren els primers fascicles de la *Gran Enciclopèdia Catalana* («l'esforç d'una generació d'intel·lectuals per a crear una obra de referència», segons Jordi Carbonell, el primer director) i el setmanari *Presència* passà a publicar-se

exclusivament en català. Etcètera, etcètera. Al llarg de la dècada, el moviment de la Nova Cançó va anar guanyant efectius, més qualitat i més incidència social. I una cosa semblant va passar en el terreny del teatre. Certament l'efervescència cultural que va ser capaç de promoure la part més dinàmica de la societat civil de Catalunya al llarg de la dècada dels seixanta va ser molt considerable. En paral·lel, les organitzacions polítiques i sindicals partidàries de la democràcia, en el marc d'una situació de clandestinitat forçosa, varen veure créixer, de manera progressiva, els seus efectius i la seva capacitat d'influència ideològica i social.

En aquell context, quines varen ser les aportacions específiques que Molas va fer en matèria de polítiques culturals? En primer lloc, la seva condició, juntament amb Josep M. Castellet, de principal promotor del Realisme històric. La publicació conjunta de l'antologia *Poesia Catalana del segle XX* (1963) n'és la fita principal. La que va tenir més transcendència pública. Quines raons expliquen l'aposta pel Realisme històric? Molas va dir a Raimon, l'any 1992, que «aquella antologia tenia un objectiu no acadèmic. [...] Tenia un objectiu polític, francament» (MOLAS 2021a: 173). I quan Vicenç Villatoro, el 2014, va plantejar-li altra volta el lligam de l'antologia amb la seva possible funció política, Molas li va respondre que l'encàrrec que Max Cahner els va fer era que tingués «una intenció política: remoure la cultura catalana». Tot seguit Villatoro li fa la pregunta següent: «Però l'antologia era també intencionada estèticament. Vau canonitzar —o promoure si es vol— el realisme social...». La contesta de Molas va ser:

Era intencionada estèticament perquè ho era políticament. Era la intenció estètica que corresponia a la intenció política. No oblidem la naturalesa de l'encàrrec. Però no oblidem tampoc que aquell era el signe del temps. Estàvem en plena efervescència del neorealisme italià, i així tenia els seus corresponents la literatura anglesa o francesa. Vam fer allò que corresponia al temps. Potser amb una mica de retard, forçat per les circumstàncies, amb relació a les altres cultures europees, però en la mateixa direcció. Aquesta era també una part de l'encàrrec: renovar, sacsejar, guanyar el carrer i situar la literatura catalana en els mateixos debats i corrents de les grans literatures europees. (MOLAS 2021a: 445-446, 446)

L'adhesió de Molas al Realisme històric, per tant, no va ser, en primera instància, la conseqüència lògica d'una preferència estètica personal. No. Va interessar-li el Realisme històric perquè podia ser políticament útil i perquè modernitzava, posava al dia, la literatura catalana en la mesura que la feia homologable a les literatures europees més capdavanteres.

En l'entrevista que Josep M. Benet i Jornet va fer-li l'any 1996, Molas va dir que en tornar de Liverpool es va trobar «que la cultura catalana estava en general en mans de gent molt conservadora» (MOLAS 2021a: 207). Contràriament, a finals dels cinquanta i inicis dels seixanta, els grups socials més joves i més dinàmics s'havien anat orientant cap a plantejaments clarament progressistes i obertament anti-franquistes. Això significava que si aquests sectors percebién la cultura i la literatura catalanes com a molt conservadores podien prendre la decisió d'allunyar-se'n i d'ignorar-les. L'opció prioritària de Molas i dels seus companys de generació era anar guanyant nous efectius per a la cultura catalana, en totes les direccions, però especialment en aquella franja (universitaris, professionals liberals) on previsiblement hi havia els futurs líders socials, culturals i polítics. La conclusió de Molas va ser que calia donar visibilitat a aquella literatura catalana que permetia ser llegida en clau progressista.

En el seu diàleg amb el pintor Josep Guinovart (1990), transcrit per Xavier Febrés, Molas explica obertament quina va ser la seva estratègia (la seva política cultural) en aquell moment:

Es podria veure ben clar a través de les interpretacions de Salvat-Papasseit. A finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta, Joaquim Horta i jo el vam reinterpretar com una mena de Miguel Hernández. Jo em trobava a la universitat que tothom anava darrere de Blas de Otero, d'Antonio Machado i de Miguel Hernández. Associaven progressisme amb literatura castellana, i conservadorisme amb literatura catalana. Aleshores, ens vam «inventar» la trilogia Espriu-Pere Quart-Salvat-Papasseit, que havia de fer front als models que presentaven els partidaris de la literatura castellana. Quan va sortir l'edició de les obres de Salvat a l'editorial Ariel, il·lustrada per tu, vaig fer una ressenya a *Poemes* absolutament sectària. De fet, parlava, sota el nom de Salvat, d'un Miguel Hernández proletari i revolucionari.

[...]

Des de les trinxeres de la clandestinitat havíem de lluitar contra aquells poetes que cantaven *el dolor de España* o la *vida proletaria* i ens n'havíem d'inventar uns altres que poguessin fer front. Va anar molt bé que Espriu escrivís *La pell de brau* i que Pere Quart acabés fent poemes com els que havia fet durant la guerra, així com interpretar Salvat-Papasseit en aquest sentit. Allò d'«Escopiu a la closca pelada dels cretins» o bé «Vosaltres no sabeu que és guardar fusta al moll» ens anava molt bé per posar-lo al costat de Miguel Hernández, encara que no tingués res a veure. Allò era un joc polític, que era el joc que jo jugava als anys seixanta. (FEBRÉS 1990: 69-70)

Es tractava, en definitiva, de fer evident l'existència d'una literatura catalana que era alhora compromesa i moderna per tal de combatre la llufa de la seva poca modernitat i del seu conservadorisme que circulava per la universitat en comparació amb una altra literatura, la castellana, que suposadament en tenia de sobres, de modernitat i de progressisme.

Tanmateix no convendria que ens oblidàssim d'un fet objectiu: el mateix Molas que els anys seixanta promouia el Realisme històric és el que aposta fort, amb el seu text «El mite de Bearn en l'obra de Villalonga» (1966), per a la canonització del novel·lista mallorquí, que no s'ajustava gens ni mica a l'opció realista. Per damunt d'aquella literatura, fos de gran qualitat o d'escassa, que permetia per la seva naturalesa una utilització política, és evident que per a Molas hi havia la literatura com a obra artística en majúscula, aquella mena d'obres que eren capaces de transcendir el color de la seva substància ideològica i el fet de la seva sintonia o no amb els corrents innovadors que eren els característics de l'època.

Els anys seixanta a Catalunya hi va haver una batalla oberta entre el sistema literari castellano-espanyol, amb una voluntat absoluta de mantenir i d'ampliar la seva hegemonia dins el domini lingüístic català, molt afavorida en les dues dècades anteriors per un règim franquista que havia negat el dret a viure a la llengua i la literatura catalanes, i un sistema literari català encara molt fràgil, en construcció, desemparat institucionalment, però que ja havia decidit passar al contraatac. Trobam una mostra d'aquesta confrontació a l'epistolari Villalonga-Porcel, editat a

cura de Rosa Cabré. Cap a l'any 1963, José Manuel Lara, Josep Maria Gironella i Llorenç Villalonga pressionen a les totes un jove Baltasar Porcel molt ambiciós perquè passi a escriure en castellà. Lara li promet que el convertirà en un dels escriptors més importants d'Espanya (PORCEL i VILLALONGA 2011: 573-575). Segons el meu parer, Molas els anys seixanta fa unes operacions equivalents, encara que de signe contrari. Voleu dir que la publicació del primer volum de les *Obres completes* de Llorenç Villalonga i de Sebastià Juan Arbó, l'any 1966, a la col·lecció «Clàssics catalans del segle XX» d'Edicions 62 no responien a l'estratègia de fer decantar cap al català uns autors que per convicció ideològica (Villalonga) o per necessitats de professionalització (Juan Arbó) estaven del tot predisposats a favor del castellà? I no podríem interpretar que l'acostament de Molas a Terenci Moix i a Pere Gimferrer a les darreries dels seixanta responia també a la intenció de seduir-los perquè s'incorporassin a la literatura catalana?

Els anys seixanta Molas va fer molt d'activisme politicocultural (conferències, reunions i protestes polítiques, crítica militant, docència clandestina als Estudis Universitaris Catalans, col·laboracions a un bon nombre de projectes col·lectius), però sobretot és en el seu lligam i la seva col·laboració amb Edicions 62 on hi trobarem el disseny i l'execució de les iniciatives de política cultural que va anar desplegant al llarg de la dècada. D'Edicions 62, de la qual va dir a Villatoro l'any 2014 que havia estat «la primera editorial industrial en català de la història» (MOLAS 2021a: 447), en va ser assessor literari, amb un sou estable, i director de diferents projectes. Les actuacions que Molas va dur a terme al llarg de la dècada, pròpies d'una política cultural que era alhora de naturalesa acadèmica i de construcció nacional, foren en síntesi les següents: a) formà part del nucli de promotors del clandestí Congrés de Cultura Catalana (1964); b) apostà per fer una periodització de la història de la literatura catalana d'acord amb els criteris esteticocronològics que hi havia establerts a les literatures europees més properes. Així, va promoure, i en va fer la selecció i el pròleg, les antologies *Poesia catalana romàntica* (1965) i *Poesia neoclàssica i preromàntica* (1968); c) creà i dirigí les col·leccions «Antologia catalana» (1965), dedicada a la recuperació d'uns autors i d'uns determinats gèneres que fins llavors el sistema literari en gran mesura havia ignorat

o menystingut, i «Clàssics catalans del segle XX» (1965), l'objectiu de la qual era posar socialment en valor els escriptors contemporanis més rellevants, la majoria encara en actiu; d) impulsà i dirigí (1965-1971) l'elaboració del *Diccionari de la literatura catalana*, que s'acabaria publicant l'any 1979 sota la direcció de Josep Massot i Muntaner; e) publicà el volum breu *La literatura de postguerra* (1966), amb la intenció de donar suport als corrents realistes que pretenien la renovació de la narrativa i el teatre, i també l'antologia *Lectures de poesia catalana* (1968), amb l'afany evident de popularitzar la tradició poètica catalana; f) col·laborà a la *Gran Enciclopèdia Catalana*; g) va treure a les Edicions Catalanes de París, amb el pseudònim Stephen Cartwright, l'antologia *Poesia catalana de la guerra d'Espanya (1936-1939) i de la resistència* (1969), i anys més tard, amb una intenció equivalent i complementària, a la mateixa editorial, l'*Antologia de la Poesia Patriòtica Catalana* (1976), amb el pseudònim d'Emili Sagués; h) va concebre i planificar, a les darreries de la dècada, la col·lecció «Les Millors Obres de la Literatura Catalana», la qual en aquell moment no pogué ser viable a causa de la crisi econòmica d'Edicions 62, poc abans de 1970, i que finalment seria possible uns deu anys més tard, el 1978, sota la seva direcció. Quin era l'objectiu perseguit amb la suma de totes aquestes iniciatives? L'objectiu global era contribuir a crear una cultura catalana completa —en el cas de Molas, sempre amb el món del llibre com a element nuclear—, internament diversa, capaç d'atreure els sectors ideològics i socials més variats i els públics més plurals possibles. En coherència amb aquest objectiu, calia crear infraestructures bibliogràfiques; transmetre la idea que la cultura literària catalana, malgrat les adversitats històriques que havia patit, havia tengut continuïtat al llarg del temps i havia anat realitzant amb normalitat els relleus generacionals i els canvis estètics; difondre i socialitzar el patrimoni literari històric; i fomentar el conreu d'uns productes literaris i culturals que, en el seu conjunt, fossin capaços d'abastar tot el ventall possible de registres estètics, temàtics i ideològics, o sigui, valgui d'exemple, tant la poesia de gran densitat intel·lectual i d'enorme exigència formal de Carles Riba com els versos esmolats i explícits de les cançons nascudes per al combat bèl·lic o per a la resistència política (les dues antologies publicades a París).

Va ser el mateix Molas qui va resumir amb claredat el paper que havia volgut fer com a intel·lectual al llarg de la dècada: «el meu món d'interessos dels anys seixanta va ser sobretot intentar de dissenyar un programa cultural del qual ja he parlat. Moltes d'aquestes coses les vaig realitzar a través d'altra gent i, sobretot, a través de conferències i de feines editorials» (FEBRÉS 1990: 69).

La millor demostració que el Molas d'aquella època va estar molt interessat a practicar i a fomentar la reflexió sobre la cultura en general i la catalana en particular és la iniciativa que va promoure, amb la complicitat de Baltasar Porcel, l'estiu de 1967. Va ser una reunió privada, feta a la casa de Vallvidrera del mateix Porcel, en la qual Josep Ferrater Mora, Joaquim Molas, Joan Fuster, Josep M. Castellet i Baltasar Porcel parlaren durant dos dies a partir d'un guió que havia elaborat el mateix Molas i que havia estat tramès prèviament als altres participants. La idea era que Porcel transcrivís les intervencions i que tot seguit Edicions 62 en fes un llibre. Malauradament, el projecte d'edició no es va dur a terme, amb la qual cosa el debat no va tenir la incidència pública que els cinc intel·lectuals en un principi havien previst que tengués. Amb la carta que va enviar Molas a Joan Fuster per convidar-lo a la reunió, ens assabentam que hi havia la intenció de donar continuïtat a la iniciativa amb l'organització d'altres sessions amb diferents grups d'intel·lectuals que parlarien sobre qüestions culturals més específiques: «Si la “taula” funcionava i tenia un cert èxit, seria la primera d'una sèrie de “Converses de Vallvidrera”: *mass media*, problemes de les arts plàstiques, etc., tot a Catalunya» (CASTELLET *et al.* 2019: 12). Varen haver de passar cinquanta-dos anys perquè els lectors poguessin tenir accés al document, certament valuós, que reflecteix l'anàlisi de la cultura catalana que feren els cinc intel·lectuals en la cruïlla del pas dels seixanta als setanta. La transcripció del guió que va elaborar Molas serà molt útil per a saber el ventall de temes, problemes i reptes que l'any 1967 eren del seu interès:

1. L'intel·lectual i la cultura (S'ha d'esser internacionalista o s'ha de centrar en els problemes del propi país?).
2. Llengua i cultura (És la cultura un fenomen lligat a un mitjà d'expressió determinat o va unit a un procés de desenvolupament historicosocial?).
3. Relacions entre les

tres grans regions històriques del país (El procés, problemes i realitats culturals al Principat, Mallorca i València). 4. Problemes culturals dins l'Estat Espanyol (La cultura i l'intel·lectual catalans dins del context polític, social i cultural peninsular). 5. Projecció cultura sobre la pròpia societat (Professionalització de l'escriptor i mitjans massius de comunicació). 6. Projecció fora del país (Quina coneixença es té a l'estranger de la cultura catalana i quins problemes hi ha per fer-la conèixer?). 7. Programa cara al futur (Que cada membre de la taula, en haver llegit el conjunt exposat, faci una recapitulació personal i exposi el "seu" programa cara al futur; això en haver de fer el llibre). (CASTELLET *et al.* 2019: 13)

Tanmateix, a l'hora de fer el balanç de la dècada, l'opinió de Molas va ser ben poc autocomplaent, com es pot llegir en un dels articles inclosos a *Una cultura en crisi. Notes d'aproximació* (1971): «En relació a les dues dècades anteriors, la nostra cultura ha experimentat alguns canvis positius; en relació amb la dels 30, aquests canvis han estat quasi insignificants i, en relació amb l'ideal que tenim el dret de proposar-nos, han estat francament irrisoris» (MOLAS 1999: 337).

Tot i això, però, l'any 2000 continuava pensant, i així ho va manifestar a M. Llanas i J. M. Muñoz, que era de justícia insistir en la rellevància de la dècada: «Jo sempre dic que l'últim gran moviment políticsocultural d'aquest país va ser el dels anys seixanta. El Modernisme, el Noucentisme i els anys seixanta: després no n'hi ha hagut cap. Perquè nosaltres érem amics: els que cantaven, els que feien història, els lingüistes, els literats, els artistes, tots ens sentíem implicats en el mateix joc, d'una manera o una altra» (MOLAS 2021a: 322).

3. LA DÈCADA DE 1970

A les acaballes de la dècada dels seixanta, Joaquim Molas va viure alguns esdeveniments que capgiraren els seus plantejaments vitals, tant des de la perspectiva professional com ideològica. Un d'ells era del tot extern, però pel que podem deduir de les seves mateixes paraules, reiterades en nombroses ocasions i en moments diferents, el va afectar profundament. A la conferència «La cultura catalana i la seva

estratificació», s'hi va referir: «Altrament, a partir del maig francès, s'ha produït una progressiva erosió de les grans catedrals ideològiques o, almenys, de les que havien dominat el pensament dels anys 60» (VILAR *ET AL.* 1983: 149). També ho va explicar a Agustí Pons l'any 1989:

Penso que va ser un fet [el maig del 68] que va liquidar molts mites, i no diré que en va produir d'altres, sinó que va donar sortida a un món molt determinat, que és el d'ara. El 68 no va ser només una revolta d'estudiants. Va ser molt més. Va ser la caiguda d'una sèrie de sistemes de pensament que, fins aleshores, t'havies cregut... Això d'una banda. D'una altra, l'evolució tecnològica i la societat de consum ha canviat el món. Abans del 68 jo em pensava que amb la literatura es podia transformar el món; ara sé que amb la literatura no es pot canviar res. El que canvia el món són els míssils i els diners! Davant d'aquest panorama, la meva resposta ha estat tancar-me a casa i treballar. (MOLAS 2021a: 139)

I l'any 1990, a la conversa amb Josep Guinovart, digué que «el 1968 va ser molt important. Per a mi, va representar la cristallització del meu distanciament crític. En fallar-me el cos d'idees, em quedo amb el distanciament i la crítica. [...] D'altra banda, em replantejo el problema del mètode i intento de buscar una sortida a la crisi global derivada del 1968, que em porta als anys setanta i a l'actualitat» (FEBRÉS 1990: 69).

I una dècada abans, el 1980, també ja havia dit a Jordi Coca que ell pensava que el 1968 havia estat un any frontissa, aquesta vegada fent referència sobretot a Catalunya:

El que passa és una cosa: el món anterior al maig del 68 és un i el món posterior al maig del 68 és un altre. Fins al 68, aquí hi va haver un període de coexistència pacífica entre grups burgesos o de nova burgesia, burgesia professional, intel·lectuals d'esquerra, catòlics i marxistes. Un cas molt clar és en Max Cahner. Ell era cristià i jugava, alhora, la carta dialogant amb el marxisme. Això era un fenomen europeu, no passava solament aquí. En Max era una persona clau. Quan es va constituir un consell a *Serra d'Or*, es va procurar que fos equilibrat. Però hi havia tensions, no et pensis que tot fos bufar i fer ampolles. Ara, en aquest país es va poder fer una sèrie de coses perquè hi havia punts en els quals coincidí-

em tots; però hi havia altres coses en les quals divergiem radicalment. Això va anar així durant uns anys. Després es va acabar i uns han tingut més fortuna que altres; i això és lògic. (MOLAS 2021a: 75)

I a la conversa entre Molas i Baltasar Porcel que Xènia Bussé publicà l'any 2000, novament es va fer referència als efectes del 68. Molas digué: «Tot se'n va anar a fer punyetes amb el maig del 68. Primer, tu vas entrar en una mena d'espiral rara. I el Castellet també. Vau ser dos molt tocats pel 68. Fuster i jo, però, no tant». Tot seguit Porcel responia confirmant que n'havia quedat molt afectat: «La cosa anarquistoide em va tocar. I el Castellet va perdre el cap, però jo vaig perdre tot. Me'n vaig anar a París, a Califòrnia, a la Xina...» (MOLAS 2021a: 350).

Encara que no n'hagi trobat cap constatació documental, crec que és versemblant pensar que Molas també degué quedar afectat per un altre fet del mes d'octubre del mateix any. Un fet que va tenir una gran repercussió mediàtica i unes evidents conseqüències ideològiques per als intel·lectuals d'orientació marxista de l'Europa occidental. M'estic referint a la invasió de Praga pels tancs soviètics que va posar el punt i final al procés d'evolució política d'un règim comunista cap a un socialisme que fos conciliable amb les formalitats de la democràcia.

Molas, que havia estat un actiu company de viatge del PSUC, encara que mai no hi va estar afiliat, a partir de la suma del maig del 68 francès, dels fets de Txecoslovàquia, del procés de disgregació de l'esquerra marxista catalana en opcions que consideraven que la prioritat era competir entre elles per a quedar-se la torxa de la radicalitat, de diversos casos concrets d'aquells anys que reflectien tensions internes i recels dins el catalanisme i, finalment, dels nous rumbos ideològics i culturals que una bona part del jovent més mobilitzat va anar adoptant, al voltant de 1970 va sentir que com a intel·lectual en bona mesura havia quedat ideològicament descol·locat i en una situació de desempament. Algunes de les seves opinions de l'època, permeten entendre-ho així. La següent, en concret, és localitzable a *Una cultura en crisi* (1971):

l'anomenada revolta dels joves s'ha orientat cap a solucions orientaloïdes i hedonístiques o cap a actituds protestatàries cada vegada més violentes. L'ortodòxia i el pacifisme de la fauna dinàmica del 1960 ha esdevingut heterodòxia de sang i fetge sense que, fins ara, hagi aportat unes alternatives clares i raonables. ¿Apareixeran, aquestes alternatives, en la dècada de 1970? (MOLAS 1999: 338)

A l'entrevista que li va fer Josep Maria Sòria l'any 2000 trobam una altra pista de la valoració recelosa que Molas feia dels nous aires polítics del moment. Sòria li diu: «A finales de los sesenta aparece el eslógan “El catalán, lengua de la burguesía”». La seva resposta és: «Aparece una generación en la extrema izquierda, que no se plantea el problema lingüístico y lanzan esa frase. No me refiero al PSUC, que siempre defendió la recuperación del catalán» (MOLAS 2021a: 338).

Tal vegada sigui el seu estat d'ànim ideològic d'aquell moment i no altres possibles qüestions personals el fet que pugui explicar que no participàs a la tancada d'intel·lectuals, artistes i polítics antifranquistes contra el procés de Burgos que el desembre de 1970 es va fer al monestir de Montserrat? Recordem que quatre anys abans havia estat plenament implicat en la Caputxinada.

El factor més determinant en la trajectòria intel·lectual de Molas en el període del canvi de dècada no va ser, però, ni la crisi ideològica tot just esmentada ni tampoc el daltabaix econòmic que va patir Edicions 62. El succés veritablement transcendent fou que l'any 1969 s'incorporà com a professor de literatura catalana contemporània a la Universitat Autònoma de Barcelona, de la qual el 1973 es convertí en catedràtic. A partir d'aquell moment la seva prioritat absoluta va ser la dedicació a l'ensenyament. En conseqüència, la política cultural que va pretendre impulsar i realitzar sobretot fou de naturalesa acadèmica. El seu primer objectiu passaria a ser el fer unes classes que tenguessin la màxima qualitat (rigoroses, ben documentades, amb interpretacions afinades dels textos) i que fossin homologables metodològicament a les que feien els professors de les universitats europees de les seves corresponents literatures nacionals. L'objectiu no era gens senzill a causa de les anormalitats que arrossegava la història de la literatura catalana, malmenada secularment per la política castella-

nitzadora de l'Estat espanyol i, com a seqüela, desatesa per les institucions acadèmiques universitàries i escolars. En aquella circumstància, Molas va ser del tot conscient dels desavantatges que havia de superar. Els va explicitar el 1995 a Carme Giró:

La professió s'ha hagut d'exercir en una època molt difícil, que t'obligava a fer coses que potser no eren prioritàries per tu, però que venien demanades per la situació política. [...] En la meva experiència docent, per exemple, quan vaig començar a fer classes de literatura contemporània no disposava ni de manuals, ni de llibres, ens ho havíem d'inventar tot. Havia de fer un tipus de classe que fos homologable a la que es feia al costat, de Literatura Espanyola, amb una llarga tradició de manuals i d'estudis, mentre que nosaltres anàvem a la pota ranca, fent molts sobreesforços que els col·legues no calia que fessin. I sempre defensant la llengua i la literatura que els altres no havien de defensar perquè ja els venien donades. (MOLAS 2021a: 199)

Una vegada més hi constatem l'objectiu de l'homologació de la literatura i la cultura catalanes amb aquelles altres de l'entorn hispànic i europeu que havien pogut tenir un procés històric d'absoluta normalitat política pel fet d'haver comptat a tots els efectes amb el suport del seu Estat.

La política cultural que Molas va impulsar al llarg dels setanta va estar orientada a promoure una producció bibliogràfica suficient i solvent sobre els grans períodes, corrents i autors de la literatura catalana dels segles XIX i XX. En tot moment va concebre la realització dels estudis literaris que calia fer, per anar omplint els nombrosos buits de coneixement que encara hi havia, com un projecte que era, alhora, individual i col·lectiu. Així, l'any 1970 ell mateix va encetar la relectura d'un període que històricament havia estat molt determinant amb l'article «El Modernisme i les seves tensions», i en paral·lel va dedicar el seu primer text crític a l'avantguarda literària catalana. Més enllà de les seves continuades i importants aportacions personals, Molas el que va fer va ser repartir molt de joc: fou capaç d'inculcar el gust per la investigació a molts dels seus alumnes, els va estimular perquè fessin la tesi doctoral, va implicar els més avantatjats en tasques editorials o relacionades amb publicacions periòdiques, a alguns d'ells els va

encarregar l'elaboració de capítols per als cinc volums de la *Història de la literatura catalana* que sortiren, sota la seva direcció, en el període 1986-1988.

Una altra fita d'aquesta voluntat de Molas d'anar construint una base molt sòlida per als estudis literaris i lingüístics catalans va ser la fundació de la revista *Els Marges* (1974), amb un equip de redacció format per estudiosos i escriptors que havien estat deixebles seus. Molas en va ser el primer director i sempre en fou considerat el director fundador. Una revista amb un títol d'inspiració ribiana que pretenia ser un producte d'alta cultura acadèmica i la plataforma des de la qual es difonguessin noves metodologies i uns estudis lingüístics i literaris de rigor ben contrastat.

El Joaquim Molas dels anys setanta comença a insistir en la qüestió de la presència de la llengua i la literatura catalanes a l'ensenyament obligatori. És del tot conscient que un procés de normalització de la cultura catalana requereix a la força la institucionalització de l'ensenyament de la llengua i la literatura. Així ho va manifestar l'any 1972 a Damià Ferrà-Ponç:

El problema de la cultura catalana no pot resoldre's mentre no hi hagi un primer ensenyament i un batxillerat en català. És al batxillerat quan et diuen que els teus clàssics són el *Poema de Mío Cid*, o l'Arcipreste de Hita... i que els teus reis es diuen Felip II i Carles III. I aquí a Catalunya cal que et diguin que els teus clàssics són Ramon Llull, Ausiàs March, *Tirant lo Blanc* i el teu rei és Jaume I. És al batxillerat on s'estableix el sistema de referències culturals. (MOLAS 2021a: 46)

Els anys de la Generalitat provisional presidida per Josep Tarradellas, Molas va col·laborar amb Francesc Noy, el secretari general del departament d'Educació, per a la introducció de la llengua i la literatura catalanes en el sistema escolar (1978-1980). Als inicis dels vuitanta va ser el coordinador de COU i de les proves d'accés a la universitat. També va impulsar, i la va dirigir, la creació de la col·lecció «L'Alzina» (1984-1992), d'Edicions 62, destinada a satisfer amb textos adients el programa de lectures dels alumnes de secundària. I el 1983 va ser un dels dos assessors, l'altre fou Joan Solà, del I Congrés de Llengua i Literatura Catalanes al Segon Ensenyament. En el parla-

ment que va fer en l'acte d'obertura va sintetitzar amb claredat les incerteses i les precarietats de l'ensenyament de la literatura catalana:

Més: ¿quin sentit té ensenyar una literatura que, com la catalana, té una demografia escassa i no disposa de cap estat com Déu mana, que ha sofert, i sofreix, inhibicions i substitucions de tota mena i que, a més, no ha aconseguit, en plena democràcia, de recuperar la seguretat d'un futur que, en la miserable nit franquista, havia perdut?

Ben mirat, ensenyar literatura catalana és portar tots els problemes a les darreres conseqüències. En efecte: ensenyar literatura catalana és fer de pioner de les praderes i, a la vegada, d'apòstol secular. De pioner: perquè la matèria no disposa d'una tradició d'ensenyament assentada al llarg dels segles. I, per tant, ha de repetir, sense tenir, però, el seu caliu social, la prodigiosa aventura que la gent de principi de segle va intentar de realitzar en el camp més vast de la cultura: improvisar, en poc temps, tot allò que les grans cultures occidentals havien realitzat, puntualment, amb cent, dos-cents, tres-cents anys... I, així, ha d'alternar la imaginació per formular hipòtesis amb el rigor de la recerca, i tot plegat, amb la humilitat per reconèixer els errors comesos i rectificar-los. Altrament, és un apòstol. Un apòstol ¿de què? ¿Només de la literatura que ofereix? ¿O de tot el que hi ha al darrera? De fet, cada dia, ha de defensar el seu espai de treball contra la indiferència. O contra l'agressió. Ha de justificar el que fa fins en els termes més elementals i, d'altra banda, ha de vendre els seus productes amb les màximes dosis de publicitat. Tot això, ara i aquí, constitueix la seva màxima virtut, però també el seu gran defecte. En primer lloc, perquè ha de dispersar les seves energies en feines que els seus col·legues d'altres països, o d'altres matèries, tenen, ja, resolts. En segon lloc, perquè la dispersió no li permet desenvolupar plenament el ventall de l'ofici. I, per últim, perquè, desassistit del seu context, es converteix en una mena de personatge solitari i flotant. (AUTORS DIVERSOS 1985: 16)

De tot plegat en podem deduir que Molas volgué implicar-se a fons en el procés d'institucionalització escolar de la llengua i la literatura catalanes, en coherència amb la convicció que la seva presència a les aules era un fet absolutament necessari per assolir una situació de normalitat cultural bàsica.

En la dècada dels setanta igualment va començar a referir-se a dos altres factors com a condicionants del desenvolupament de la cultura catalana. D'una banda, els mitjans de comunicació audiovisual, la generalització social dels quals s'estava produint de manera molt accelerada; de l'altra, la població resident a les terres de llengua catalana que procedia de l'Espanya castellana. A Ferrà-Ponç el 1972 ja li havia manifestat aquesta doble problemàtica: «A més, cal tenir els *mass media*: premsa, ràdio, televisió. La influència de la televisió és aclaparadora. I, a més, tenim el problema dels immigrants. A Catalunya, bona part de les capes populars no són de parla catalana. És el mateix que passa a Mallorca» (MOLAS 2021a: 46). Els anys futurs va insistir en la idea de la necessitat de l'existència d'una cultura popular catalana de base industrial que fos equivalent a l'europea occidental i a la nord-americana. Tanmateix, aquest objectiu de compliment tan necessari es trobava amb un doble entrebanc: la cultura popular era per damunt tot oral i visual i resultava que Catalunya no disposava dels mitjans audiovisuals que eren necessaris per a fer-la i per a difondre-la; a més, una part quantitativament important de la població dels Països Catalans era d'adscripció etnocultural castellana i per això ja se sentia suficientment atesa amb l'oferta abundant de cultura popular en castellà que tenia al seu abast, una oferta que igualment arribava, essent-los, a més a més, prou atractiva, a aquells sectors populars que eren etnoculturalment catalans i que no disposaven d'una oferta equivalent en la seva llengua. La mancança, per tant, era doble: no es disposava dels mitjans tecnològics adients per a crear la cultura popular de masses en català que corresponia a una societat industrial ni tampoc hi havia un públic popular potencial que en reclamàs i n'esperàs la seva existència en la mesura que ja se sentia satisfactòriament atès per l'oferta que li arribava en castellà.

A les entrevistes que li feren a mitjan dècada dels setanta, Molas ja explicità que qualsevol política cultural de veritat requeria que hi hagués una estructura de poder institucional que l'emparàs. Així ho va dir el 1976 a Baltasar Porcel: «Planificar una cultura sin poseer unos órganos de gobierno es una empresa bien utópica. Primero hay que restablecer la Generalitat, después planificar» (MOLAS 2021a: 64). En aquesta entrevista que li va fer Porcel i que es va publicar al setmanari

Destino, Molas també teoritzava sobre quin tipus de relació hi hauria d'haver entre l'intel·lectual i la política i quin hauria de ser el paper que haurien d'assumir els intel·lectuals i els polítics. Quan ja feia un any que havia mort el dictador, Molas es mostrava partidari de la diferenciació clara entre la tasca a fer pels uns i els altres. Propugnava que era necessària la tria de la trinxera des de la qual es volia treballar. Que el que calia era que els professionals de la cultura deixassin de fer el paper de suplència política que havien hagut d'assumir en l'època de la dictadura, quan no era permesa la política explícita de signe democràtic i catalanista, i es dedicassin amb la màxima professionalitat al treball que pròpiament els corresponia. Aquesta era l'opinió de Molas el desembre de 1976:

Creo que el profesional de la cultura tiene que ser esto: un profesional de la cultura y, todavía más, un buen profesional de la cultura. Al igual que el profesional de la política tiene que ser un buen profesional de la política. Pretender hacer las dos cosas es no llevar a cabo ninguna medianamente bien. [...] A mi entender, esa inquietud politicista de algunos intelectuales es, en muchos casos, el resultado de su resistencia a perder el protagonismo histórico. [...] Creo que la función del intelectual aquí tiene que ser, ahora ya, pero sobre todo a partir de ahora, la misma que tiene en cualquier país de Occidente. Puede, en primer lugar, entrar en un partido político y actuar como intelectual de partido, según las condiciones que imponga este. La segunda opción es naturalmente la de mantenerse, y entonces: a) ejercer una crítica moral de la sociedad, es decir, minar las bases de la actual sociedad a fin de impulsarla hacia su progresiva liberación; b) llevar a cabo una labor testimonial ante las grandes crisis internacionales o nacionales; c) ejercer una crítica sobre la actuación global de los partidos, mejor dicho, de la política elaborada por los partidos; d) actuar, a la vez, críticamente y presentando alternativas, en su campo específico de trabajo, el de la cultura y el arte. (MOLAS 2021a: 63)

El plantejament de Molas era ben clar: en uns moments que ja hi havia l'expectativa més o menys immediata de la implantació d'un sistema democràtic, calia l'especialització màxima tant dels intel·lectuals, els treballadors de la cultura en el llenguatge de les esquerres de l'època, com dels polítics. La política havia d'estar exclusivament en

mans dels polítics i dels ciutadans. I els intel·lectuals podien decidir si exercien d'intel·lectuals orgànics, al servei d'una ideologia i d'un partit, o si actuaven com a intel·lectuals independents, en aquest cas fent de l'anàlisi crítica, tant de la societat com de la mateixa activitat política, la seva raó de ser. Una actuació crítica que sempre havia d'anar acompanyada de propostes de caràcter constructiu.

En coherència amb la idea que una tasca que corresponia als intel·lectuals era la de presentar alternatives en el camp de la seva especialització, Molas, encara que pensava, com hem vist abans, que fins que es recuperàs la Generalitat no seria viable la planificació de veritat de la intervenció cultural, a Baltasar Porcel ja li va explicar la política cultural que convenia que es començàs a embastar:

Pero creo que, mientras dure la espera, se puede empezar a discutir las urgencias y tal vez empezar a resolver las más fáciles. En este sentido, sería partidario de que personas o sectores representativos presentaran propuestas, y que fueran discutidas libremente. Que la cosa fuera de abajo arriba, y no dictada a dedo. Y que los estudios fueran hechos por auténticos profesionales. Unos profesionales que, aunque pertenecieran a organizaciones políticas, actuaran como tales y no como políticos. Por ejemplo, se tendría que plantear en serio la creación de una editora nacional que no publicara obras inéditas —esto siempre ha fracasado— sino que hiciera una colección de divulgación científica y a precios absolutamente asequibles. Por otra parte, se tendría que crear una oficina de difusión de la cultura catalana en el extranjero, con libros o folletos sobre historia, arte, literatura, etc., en varios idiomas, o por lo menos en inglés. Montar grandes campañas de culturalización dentro del país, a base de ciclos de conferencias, exposiciones, conciertos, etc. Crear o potenciar centros culturales activos en los principales núcleos comarcales. Establecer un buen sistema de becas para ampliar estudios en el extranjero y para que, a la vuelta de los pensionados, estos pudieran dedicarse a investigar. Crear unos planes de investigación y un sistema de prioridades para que, de manera progresiva y ordenada, pudiéramos hacer en pocos años todo lo que no hemos podido hacer hasta el momento... (MOLAS 2021a: 64)

La idea que es desprèn de la citació anterior és que Molas pensava que el disseny de la política cultural havia de ser una responsabilitat

assumida de manera col·legiada pels professionals de la cultura. Als polítics els havia de correspondre l'execució del pla que haguessin concebut els especialistes en els diferents camps de les arts i les lletres. D'aquesta desconfiança de Molas envers els polítics com a ideòlegs programàtics de la cultura feta des de les institucions se'n derivarà la valoració negativa que amb poques excepcions anirà fent al llarg de més de trenta anys de la política cultural de la Generalitat. La seva percepció més o menys constant fou que els responsables de la política cultural governamental havien prescindit de l'opinió dels experts. I aquest fet havia estat una de les causes principals del seu poc encert.

La dècada dels setanta Molas va participar en una altra iniciativa de gran rellevància. M'estic referint al manifest publicat l'any 1979 al número 15 de la revista *Els Marges* amb el títol «Una nació sense estat, un poble sense llengua?». Es tractava d'una formulació rotunda que tenia la voluntat evident d'influir en el procés lingüísticocultural que en aquells moments començava a donar les primeres passes i de condicionar-lo en un determinat sentit. L'aparició del manifest produí un fort impacte, tant pel contingut com per la gran difusió que va tenir. Desconec quina va ser l'aportació concreta que Molas hi va fer. Cal constatar, però, que hi trobam una bona partida d'opinions que Molas ja havia anat expressant anteriorment en entrevistes i articles. Per la seva condició de coautor —juntament amb Joan A. Argente, Jordi Castellanos, Manuel Jorba, Josep Murgades, Josep M. Nadal i Enric Sullà— podem atribuir-li del tot, igualment que a cada un dels altres signants, les tesis més substancials que s'hi inclouen. Vist des del moment present, més de quatre dècades després, la clarividència del document em sembla absoluta. En un moment de Constitució espanyola tot just acabada d'aprovar (desembre 1978), d'existència de la Generalitat provisional presidida per Josep Tarradellas (desembre 1977-abril 1980), i ja a les portes de l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia (octubre 1979) i de la convocatòria de les primeres eleccions per a la formació del Parlament i del Govern de Catalunya (març 1980), els signants del Manifest expressen la voluntat de «desemascarar triomfalismes suïcides», declaren que no és admissible com a definitiu el bilingüisme diglòssic del qual inevitablement sempre se n'acaba derivant la substitució de la llengua més feble, constaten que

a causa de la modificació de l'estructura demogràfica esdevinguda amb les immigracions obreres en massa la societat catalana «es troba escindida en dos grups més que diferents entre si» i també afirmen que la Constitució expressa «una ferma voluntat per part de l'estat espanyol de prosseguir, per bé que amb d'altres mitjans més subtils d'acord amb les actuals perspectives, amb la política d'annexionisme lingüístic i cultural de les nacions no espanyoles». La tesi de fons és que cap llengua podrà sobreviure si no compta amb un poder polític suficient que vulgui i pugui fer-ho possible. Davant l'eufòria d'aquell moment històric per la implantació de la democràcia parlamentària i per l'inici de la construcció de l'autogovern català, els signants d'*Els Marges* posen aigua al vi i afirmen que amb els instruments que la nova situació política posa a l'abast de la catalanitat (bilingüisme desigual, poder autonòmic limitat, no reconeixement constitucional de la pluralitat nacional de l'estat) i tenint en compte els elements estructurals adversos que continuaran estant operatius encara que s'hagi produït el canvi de règim (els prejudicis i l'autoodi, les inèrcies socials, l'existència d'una part important de la població que etnoculturalment és aliena a la tradició cultural del país, l'omnipresència dels mitjans de comunicació de masses en castellà, etc.) difícilment hi podrà haver la possibilitat d'aconseguir que la llengua i la cultura catalanes assoleixin una situació de plena normalitat social, amb la consegüent garantia de tenir salvaguardada de manera definitiva la seva continuïtat històrica. Aquestes idees del manifest són reiteradament localitzables en les declaracions i en els escrits de Molas. En podrem trobar molts d'exemples. Així, en una entrevista que el 1981 li va fer Joan Castelló Rovira, pocs dies després de la publicació al *Diario 16* del manifest espanyolista «Por la igualdad de los derechos lingüísticos en Cataluña», Molas reiterarà els plantejaments del manifest d'*Els Marges*:

En el nostre text ens preguntàvem per què la societat catalana era bilingüe, i constatem que ho és a partir d'un moment determinat, que no ho havia estat abans. Fins a 1936 la societat catalana és monolingüe com a tal societat. Això no vol dir que la intel·lectualitat, durant els segles XVIII i XIX hagués utilitzat dues llengües, i de vegades, com al segle XVIII, amb preferència per la castellana o, a partir del XIX, per la catala-

na. Mentrestant, la societat catalana com a tal era monolingüe. A partir de la victòria de l'exèrcit franquista aquesta societat es converteix en bilingüe, per moltes raons: desaparició del català de la vida pública, immigració forta que es troba en un medi castellanitzat, etc. Aleshores avui s'ha d'admetre que la societat catalana és bilingüe. Ara: una cosa és dir que aquesta situació és transitòria perquè és producte d'una circumstància històrica i una altra cosa és admetre aquest bilingüisme com a fet definitiu. A *Els Marges* no l'admetem com a definitiu, que és conjuntural, i que hem de tornar un altre cop a la situació bàsica d'aquest país, d'una societat monolingüe. I monolingüe catalana. (MOLAS 2021a: 96-97)

Davant el mite de la suposada bondat del bilingüisme, Molas manifesta una posició contundent: «una situació de bilingüisme com l'actual és insostenible, perquè, i això ha passat sempre, la llengua demogràficament majoritària es menja la llengua demogràficament minoritària. Les llengües no són fenòmens eterns. Són fenòmens que neixen, creixen, es desenrotllen i moren, i moren per algunes raons» (MOLAS 2021a: 98). I tot seguit els canta les quaranta als signants del manifest espanyolista dient-los que el que ells volen és no perdre «la situació de privilegi que havia tingut la llengua castellana durant el franquisme» i els acusa de defensar el seu dret a no ser bilingües i, en canvi, a voler obligar els catalanoparlants a ser-ho.

4. LA DÈCADA DE 1980

Amb la constitució del primer govern de la Generalitat de Catalunya, el maig de 1980, Molas va pensar que seria possible iniciar una etapa de polítiques culturals ben orientades i eficaces. I ho va creure per una doble raó: primerament perquè la institucionalització de l'autogovern *per se* —com havia passat abans amb la Mancomunitat i amb la Generalitat republicana— ja determinaria un impuls potent a la cultura i a la seva consideració com una prioritat política central i transversal; en segon lloc, perquè la conselleria de Cultura va quedar sota la responsabilitat de Max Cahner, una persona amb qui havia col·laborat d'ençà feia vint anys i amb qui compartia el projecte que

s'havia anat desenvolupant al llarg de la dècada dels seixanta a partir d'iniciatives estrictament civils. Entre Molas i Cahner hi havia una sintonia tan forta que el conseller fins i tot va tenir la voluntat d'integrar l'intel·lectual en el seu equip de gestió. Molas ho va explicar a Pere Antoni Pons l'any 2011: «Al primer govern de Convergència, Max Cahner em va oferir una direcció general. Però en cap moment vaig tenir la temptació d'acceptar-la» (MOLAS 2021a: 439-440). En canvi, sí que va voler assumir, val a dir que durant un període molt breu (1982-1983), la direcció de l'Escola Universitària Jordi Rubió i Balaguer de Biblioteconomia i Documentació, depenent de la Diputació de Barcelona.

La creença que havia arribat el moment en què ja era possible fer la política cultural que nacionalment convenia, deu ser el fet que explica que Molas els primers anys vuitanta incrementàs la freqüència de les propostes programàtiques, sempre precedides d'un diagnòstic de la situació gens ni mica optimista. Quasi coincidint en el temps amb la formació del primer govern presidit per Jordi Pujol, a Jordi Coca li va manifestar que «calia articular unes bases elementals, primàries... Fer una gran xarxa de biblioteques populars per tot Catalunya, i de casals de cultura, i d'orquestrades simfòniques, i enviar els escriptors als pobles, a llegir les seves obres, i companyies de teatre... Això seria començar a crear una infraestructura que no tenim» (MOLAS 2021a: 76). I va ser l'any 1982 quan va elaborar el que deu ser el seu text més important en matèria de política cultural. És la conferència «La cultura catalana i la seva estratificació». La va impartir en el marc d'un cicle promogut pel conseller Max Cahner que també va comptar amb la participació d'altres vuit personalitats rellevants de la cultura catalana d'aquell moment. Tots els textos es publicaren l'any següent en el volum *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*.

Com és habitual en Molas, abans de la formulació de les propostes programàtiques orientades cap al futur, dues estacions prèvies: una anàlisi històrica i un diagnòstic de la situació en el moment present. I sempre una mínima reflexió teòrica sobre la matèria que és objecte de tractament. Així ho va fer en la seva conferència de 1982.

D'entrada va explicar quina concepció tenia de la cultura en general si es tractava d'una cultura vivencialment i socialment en vigor:

Una cultura viva, és a dir, una cultura plena i operativa, és el resultat de la sèrie de relacions que s'estableixen entre els diversos grups que la configuren. En primer lloc, entre els diversos grups econòmics i socials i, per tant, ideològics; en segon lloc, entre els grups ideològics i generacionals i, per tant, científics, artístics i literaris; i, per últim, entre els diversos grups regionals i/o comarcals. Dit d'una altra manera, una cultura viva és la suma de moltes propostes i constitueix, per consegüent, un conjunt articulat de moltes relacions de domini i dependència, de ruptura i continuïtat. I, a la vegada, d'enfrontaments, d'inhibicions i d'ignoràncies. (VILAR *et al.* 1983: 133)

Segons Molas,

Abans del 39, la cultura catalana era una cultura viva que, tanmateix, presentava una colla d'ambigüitats i de buits. En efecte, la societat catalana, en una via relativament avançada d'industrialització, pugnavia a tots nivells per realitzar un model de cultura que, almenys formalment, fos homologable amb la dels altres països industrials d'Occident. Ara: la societat catalana no solament no disposava, com la d'aquests països, d'una administració política pròpia sinó que formava part d'un carro estatal de base agrària i de formes falsament modernes que, des de feia segles, intervenia en la seva marxa i que, per tant, provocava una pila d'interferències i moltes falles d'estructura. (VILAR *et al.* 1983: 134)

Tot seguit dedica la segona part de la seva intervenció a fer l'inventari de les passes que la cultura catalana havia anat fent cap a una situació de major normalitat al llarg del primer terç del segle xx, tant en el terreny de la seva institucionalització com en el de la diversificació de la seva producció, una diversificació que Molas exemplifica en referència al gènere novella. Aquest procés de progressiva normalització va quedar brutalment interromput a causa del desenllaç de la Guerra civil. A partir de 1939 l'aspiració del nou poder dictatorial va ser el de desfer i de desmuntar tot el que Catalunya havia anat construint, tant culturalment com nacionalment, els cent anys anteriors, sobretot a partir de les iniciatives de la mateixa societat. Molas en sintetitza la nova situació amb les paraules següents:

Aquest trasbals demogràfic [morts i exiliats] i la política dels vencedors desencadenaren una sèrie de fenòmens que canviaren, de dalt a baix, el sentit de la cultura catalana. Així, s'interrompé el procés de "normalització", és a dir, el procés que tendia a convertir-la, amb totes les seves oposicions i desequilibris, en una cultura homologable amb les altres cultures nacionals de tipus industrial. I, de manera correlativa, s'intentà de substituir-la per una altra amb la qual havia de conviure administrativament i contra la qual havia de defensar la seva identitat més genuïna. [...] A partir del 39, la cultura catalana hagué de lluitar, en primer lloc, per assegurar la seva simple subsistència, al marge de qualsevol opció concreta. En segon lloc, per reunificar les forces que havien restat al país, vencedores o no, amb les que s'havien dispersat per Europa i Amèrica i que, a poc a poc, s'anaven integrant a les terres que les havien acollit. En tercer lloc, recuperar el públic perdut i establir connexió amb els nous grups generacionals, formats, tots ells, en un món advers. I, per últim, recuperar els programes naufragats i, per tant, la tradició més immediata i, doncs, la més hostilitzada per la classe política dominant. (VILAR *et al.* 1983: 145)

En el marc d'un període històric en què «s'havien produït a escala mundial tres fenòmens que havien subvertit tots els supòsits anteriors» —«l'accés de les masses al consum i, per tant, al consum llibresc», «l'aparició i el desenrotllament de nous sistemes de creació i difusió» i «una internacionalització general de la vida i, més en concret, del mercat de la cultura»—, la situació de la cultura catalana hauria començat a refer-se els anys seixanta:

Fins als anys 60, no començà amb penes i treballs un moviment d'obertura i, al capdavant, de revisió de tot el patrimoni congelat. I, aleshores, hom, d'una manera desordenada i amb recursos molt limitats, organitzà uns plans alternatius per a l'ensenyament. Òmnium Cultural, per exemple, impulsà el destinat a la llengua catalana; Rosa Sensat, la modernització metodològica dels quadres del magisteri. I, a la universitat, s'elaborà una colla de projectes destinats a canviar les estructures d'una institució en crisi. Altrament, hom, cada u pel seu compte, inicià la renovació dels plans d'investigació i dels sistemes de treball, si més no, en molts dels seus camps. Finalment, hom intentà d'incorporar algunes de les propostes artístiques i literàries de l'Europa de postguerra. I,

sobretot, a través del teatre, de la cançó i dels dos congressos culturals auspiats per polítics i professionals del ram, intentà d'arribar a tots els sectors del país. (VILAR *et al.* 1983: 145-146)

En el moment de l'inici del nou cicle històric d'autogovern, Molas considera que els trets més característics de la situació a Catalunya són, d'una banda, «la juxtaposició de dues cultures, cada una, amb una tradició històrica pròpia i amb unes formes d'expressió distintes, totes dues fortes, però totes dues incompletes»; de l'altra, la catalana en particular és una cultura llibresca, important però amb un món editorial econòmicament precari que tan sols treballa «amb els estrats més alts», «més literaris», i no compta amb «una autèntica cultura audiovisual plantejada en termes moderns» que sigui completa i competitiva (VILAR *et al.* 1983: 149-152). El diagnòstic de la situació quedava sintetitzat en una frase lapidària que en el seu moment va aconseguir una considerable notorietat: «La cultura catalana d'avui és un gran cap sense cos. O, almenys, un gran cap amb un cos miserable i raquític». La miserabilitat sobretot venia donada pel fet que no disposava «d'una veritable producció audiovisual, que és la pastura popular per excel·lència». Per aquesta raó la catalana era una cultura incompleta (VILAR *et al.* 1983: 154). Contràriament, la cultura castellana, amb la qual la catalana havia de competir, disposava de tots els mitjans i recursos necessaris per a la creació dels productes culturals més diversos i per garantir-ne la seva difusió màxima, comptant, a més a més, amb el privilegi de tenir un públic captiu, aquell públic que s'havia anat formant amb la secular alfabetització exclusivament en castellà de la població catalana i amb la política lingüística i cultural de monopoli o d'hegemonia absoluta de la castellanitat que la dictadura franquista havia imposat amb afany de genocidi.

L'any 2000, en una entrevista que li va fer Joaquim Noguero, novament insistia en la feblesa del cos de la cultura catalana i, tot seguit, n'assenyalava les causes: «D'una banda, per la demografia, que és esquistada; però, a més a més, perquè som una societat dividida culturalment en dos blocs. I això encara augmentarà amb l'arribada d'immigrants, i sobretot si són de certes religions i civilitzacions, que molt

probablement adoptaran el castellà com a llengua vehicular entre els diferents col·lectius» (MOLAS 2021a: 306).

Molas va dedicar la part final de la seva conferència a l'exposició d'un programa, breu i concret, de política cultural per a la nova etapa de la Generalitat. Tant pel seu interès com perquè és molt representatiu del seu pensament en aquesta matèria, pot tenir sentit reproduir-lo íntegrament:

1. Crear les expectatives civils i, doncs, morals, polítiques i econòmiques necessàries perquè tot el cos social participi, cada un des del seu propi parapet, en la creació d'un pla general de cultura. O, si més no, de les idees mestres d'un pla modern i operatiu.
2. Intentar de descolonitzar al màxim la nostra producció cultural i, de manera correlativa, reorganitzar l'ensenyament i fomentar la investigació en tots els camps de la creació.
3. Diversificar la producció llibresca. I, en aquest sentit, no sé si, entre d'altres possibles sortides, no caldria pensar en una concentració editorial que, almenys amb un ajut de principi, pogués fer front a la competència dels grans monstres i pogués, així, emprendre la publicació d'aquells productes necessaris per a satisfer tots els nivells del presumpte lectorat.
4. Plantejar, d'una manera seriosa, la relació entre cultura llibresca i cultura audiovisual moderna. Si, en el XIX, Catalunya guanyà la batalla del llibre, caldria que, a les darreries del XX, fos capaç de guanyar la dels nous mitjans de producció i consum. I que, de la batalla, en sortís un enriquiment i no el buit.
5. Per últim, intentar de plantejar, d'acord amb les nostres reals possibilitats, la competitivitat internacional. D'una banda, programant, com programen d'altres països, la difusió dels productes més rellevants. I, de l'altra, auspiciant les relacions institucionals i individuals i fins, quan fos possible, les col·laboracions directes. (VILAR *et al.* 1983: 155)

En la seva globalitat, podríem dir que Molas valorà de manera positiva la política cultural que es va fer a Catalunya en la dècada dels vuitanta, bàsicament per dos motius. El primer perquè va considerar encertada la gestió realitzada pel conseller Max Cahner (1980-1984). Així ho va manifestar explícitament l'any 2014 a Vicenç Villatoro:

«En Cahner va fer dues coses molt decisives, entre d'altres. Una, la creació d'Edicions 62. L'altra, el seu temps com a conseller de Cultura. Tenia un projecte cultural al cap, com no ha tingut cap altre conseller de Cultura, que jo sàpiga» (MOLAS 2021a: 447). El segon motiu va ser perquè pensava que s'havia avançat en la creació de les infraestructures necessàries. Així li ho digué a Marta Nadal l'any 1989:

Actualment ens trobem en un moment important culturalment més que literàriament, perquè s'està fent el que ja s'havia intentat abans de la guerra: crear una infraestructura cultural. Ara estan sortint unes col·leccions que posen a l'abast del públic català tota la cultura universal. I, a més, la hi posen de manera sistemàtica i de manera, jo diria, total. Tenim les dues col·leccions MOLU, la col·lecció de textos filosòfics i la col·lecció del pensament contemporani que fan Edicions 62 i la Diputació. Amb aquestes obres s'està donant la possibilitat de llegir l'alta cultura i l'alta literatura fetes fins ara [...] en aquest moment, disposem, en llengua catalana, del millor que s'ha produït en literatura de tots els temps, en filosofia —que encara no ha acabat la col·lecció— i en el camp del pensament. Això és una feina que no es valora, la gent no se n'adona i crec que serà una de les coses que passaran a la història dels anys vuitanta: la creació d'una infraestructura cultural. Això, però, els diaris no ho han dit. (MOLAS 2021a: 146)

En el Joaquim Molas de la dècada dels vuitanta predomina molt clarament la seva condició de professor d'universitat i d'investigador. L'any 1982 començà a exercir la docència a la Universitat de Barcelona. Hi continuà fent la seva tasca de mestratge, tant a l'aula com en l'àmbit de la iniciació a la recerca. Així, sabem, perquè ho va dir a Agustí Pons, que el 1989 estava dirigint unes quaranta tesis doctorals. És el moment en què es planteja un capgirament de les seves prioritats. Ho explicà al mateix Agustí Pons: «penso que encara no he fet el que jo vull fer, perquè fins ara he treballat en el que volien els altres. Per la meua història política, personal, he intentat cobrir molts de buits: amb les col·leccions “Antologia Catalana” o “Les Millors Obres de la Literatura...”», tant per la necessitat de recuperar un patrimoni literari com de crear uns instruments per estudiar-lo. Però, fins fa quatre o cinc anys, no m'he pogut dedicar a allò que realment volia»

(MOLAS 2021a: 136-137). És llavors quan Molas decideix que de cara al futur els seus estudis literaris sobretot se centraran en Jacint Verdaguer, les avantguardes d'entreguerres, la literatura i la cultura popular de consum i la reflexió sobre la historiografia literària i el cànon. I, certament, una gran part dels seus treballs futurs faran referència a aquests quatre àmbits. El Molas acadèmic de la dècada de 1980 i posteriors —docència, direcció de tesis doctorals, participació en congressos— no se'n desentendrà mai, però, de la implicació en projectes de creació d'infraestructures bibliogràfiques, l'objectiu de les quals era fer possible l'existència d'una cultura literària catalana completa. En aquest apartat hi hauria la direcció de «Les Millors Obres de la Literatura Catalana» (125 volums, 1978-1983 i 1994-1996), «Les Millors Obres de la Literatura Universal» (150 volums, 1981-1995), «L'Alzina» (28 volums, 1984-1992) i, molt especialment, dels cinc darrers volums de la *Història de la literatura catalana. Part Moderna* (1986-1988). Igualment s'implicarà en el comissariat o en l'assessorament d'algunes grans exposicions, la finalitat de les quals era donar a conèixer a un públic majoritari el patrimoni cultural català. Aquest seria el cas de les titulades «Cien años de cultura catalana. 1880-1980» (Madrid, 1980), «Les avantguardes a Catalunya. 1906-1939» (Barcelona, 1992), «El Noucentisme, un projecte de modernitat» (Barcelona, 1994-1995) i «Mercè Rodoreda. La poètica de la memòria» (Madrid, 2002).

5. LES DÈCADES POSTERIORES

Amb posterioritat al període en què Max Cahner estigué al capdavant de la conselleria, del 1980 al 1984, podríem dir que Molas va entrar en una etapa de desencís i de desànim respecte a la situació de la cultura i a la seva gestió. Tant en referència a les polítiques culturals impulsades per la Generalitat i per les altres institucions públiques com també amb la promoguda per la societat civil o pels mateixos intel·lectuals. Ben aviat va començar a manifestar l'opinió que Catalunya en el seu conjunt —l'administració, la societat i els intel·lectuals— no tenia un full de ruta concret i precís, amb uns objectius

ben determinats. Així ho va dir l'any 1985 a Rossend Arqués i Antoni Munné:

Crec que qualsevol època té el seu projecte. Potser en aquests moments, per diverses raons, aquest projecte no existeix. No és perquè el moment sigui diferent sinó perquè, en tot cas, estan fallant les persones, els grups que l'haurien de fer. Aquest projecte no el pot fer l'Administració, l'ha de fer la mateixa societat. Si la societat no és capaç de generar un projecte de futur, que plegui. (MOLAS 2021a: 123)

A partir de la segona meitat dels vuitanta, Molas va anar incrementant les opinions pessimistes i crítiques sobre l'estat de la cultura catalana i sobre la gestió institucional que se'n feia. Vegem-ne algunes mostres, de diferents moments. A Agustí Pons, l'any 1989, li reiterà el caràcter incomplet de la producció literària: «És clar que el públic lector català és un públic elitista i que, per tant, vol productes elitistes. A la vegada, però, no hi ha literatura popular a l'abast per a un possible consumidor d'aquest producte. Als quioscos, per exemple, a penes hi ha literatura en català perquè no hi ha el comprador, però tampoc no hi ha el producte adequat» (MOLAS 2021a: 137-138). I el 1990 feu un diagnòstic demolidor en una entrevista que li va fer Blanca Lucas: «la política cultural d'aquest país no existeix. Crec que els gestors culturals són uns negats. Mai, mai, no s'havia fet tanta inversió en cultura com avui a Catalunya si es suma Generalitat, Diputació, ajuntaments i les caixes i mai la cultura no havia estat tan desatesa com ara» (MOLAS 2021a: 165). I cinc anys més tard repetirà la mateixa valoració: «Mai les institucions catalanes no havien invertit tant en cultura com ho han fet des que hi ha democràcia, però mai la cultura no havia anat tant a la deriva. El gran drama és que la societat civil s'ha desactivat» (MOLAS 2021a: 183). Segons el parer de Molas, a més a més, tampoc les hipotètiques elits culturals tenien aquells anys una actitud positiva de cara a la consolidació de la cultura catalana en el seu estrat més alt. Així ho digué a Sebastià Alzamora l'any 1996: «Sí, jo també, en els seixantes i primers setantes, vaig ser molt optimista sobre aquest tema. Pensava: “Quan arribi la democràcia, i es creàs un segon ensenyament i un ensenyament universitari, aleshores sorgiran

uns nuclis de professors i de centres que s'interessaran per tot això i compraran crítica". Però ja veu: ha arribat la democràcia, ha arribat el segon ensenyament, ha arribat l'ensenyament universitari, i les coses per a la crítica continuen igual. [...] La veritat és que no hi ha un públic per a la crítica» (MOLAS 2021a: 227-228). Una situació de desinterès per l'alta cultura que Molas no devia tenir cap expectativa que en algun moment es resoluria ja que l'any següent deia a Andreu Loncàs que «els professors de literatura no compren llibres» (Molas 2021a: 247). I en algun altre lloc dirà que els estudiants universitaris no van a actes culturals, fins i tot encara que es facin a l'edifici de la universitat (MOLAS 2021a: 241). Són unes afirmacions categòriques que més que ser la descripció objectiva i científica de la realitat cultural catalana d'uns anys concrets és probable que sobretot siguin el reflex de l'estat d'ànim d'un Molas decebut i pessimista davant l'evidència que les expectatives que ell havia tengut per al període postfranquista no duien camí de ser satisfetes. L'objectiu d'una cultura catalana completa, amb una producció diversificada que fos capaç de satisfer la demanda de tota mena de públics, homologable a tots els efectes, també en la disponibilitat dels recursos tecnològics, a les altres cultures del món occidental, amb uns poders públics absolutament eficients i del tot compromesos en fer de la cultura un dels eixos centrals de la vida individual i col·lectiva, una cultura en llengua catalana clarament hegemònica dins el seu propi territori, al Molas posterior de devers l'any 1990 ja li sembla un objectiu de compliment impossible.

Els processos d'institucionalització i de normalització de la cultura catalana desenvolupats en els períodes de la Mancomunitat i de la Generalitat republicana, ambdós de durada breu, havien estat reeixits, i per tant havien produït uns resultats tangibles clarament positius, fins que una catàstrofe política (primer la dictadura de Primo de Rivera, després la victòria franquista de l'any 1939) els va interrompre de manera violenta. La hipòtesi dels anys seixanta i setanta era que si la cultura catalana podia disposar d'un període definitiu de tranquil·litat democràtica amb posterioritat a la fi de la dictadura, l'assoliment de la seva plenitud i de la seva absoluta normalitat social seria un objectiu realitzable. Tanmateix, a l'entrada del segle XXI, un quart de segle després de la mort del dictador i quan ja feia vint anys

que Catalunya tenia un règim d'autogovern i competències en la gestió de la cultura, els fets i les situacions demostraven que la cultura i la llengua catalanes no havien superat ni les seves precarietats ni les seves mancances, fins al punt que no estava garantida la seva continuïtat històrica com a cultura completa ni tampoc l'assoliment de l'adhesió activa de la majoria de la societat. Quins haurien estat els factors que havien determinat que l'estat de la cultura catalana continués essent tan poc satisfactori, tan lluny encara d'una situació de plenitud i de normalitat? Molas en va anar assenyalant un bon nombre, al llarg dels anys i de manera reiterada. Entre altres, aquests haurien estat els més decisius:

a) La perdurabilitat en el temps dels efectes perversos produïts pel desenllaç de la Guerra civil i per l'actuació de la dictadura que se'n va derivar, tan sols molt parcialment desactivats en el període de règim democràtic: «tot se'n va anar en orris el 1939 i, evidentment, encara paguem els 40 anys de franquisme i la convulsió demogràfica i cultural que se'n va derivar» (Xavier Moret, 1992, dins MOLAS 2021a: 179).

b) Perquè «essent una cultura sense estat, una cultura demogràficament petita i, a més, dividida, tenim uns inconvenients que no tenen algunes altres cultures» (Antoni Sella, 1998, dins MOLAS 2021a: 277). Al llarg del temps, foren moltes les vegades que Molas va assenyalar aquest doble llast. Per exemple, ja en una anotació al seu dietari de l'any 1973: «Formo part d'una cultura "maleïda", primer, per la falta d'un aparell estatal propi i, segon, per la seva demografia, que, a hores d'ara, resulta, ja, incapaç d'absorbir la massa d'immigració» (MOLAS 2021b: 237).

c) Perquè «la massificació de la vida pública ha comportat una massificació de la cultura, que va per les coses més esquemàtiques i més estàndards» (J. M. Benet i Jornet, 1996, dins MOLAS 2021a: 224). I resulta que d'aquest tipus de cultura n'hi havia molt poca producció en català i, a més a més, n'hi havia una oferta abundant en castellà que en substituïa la demanda potencial que en poguessin fer els catalanoparlants en la seva llengua pròpia.

d) Perquè hi ha el fenomen «de la gent que ha après molt bé el català a l'EGB i al Batxillerat però que no ha adoptat com a pròpia la cultura catalana. Conec gent que parla un català perfecte, però que,

per dir-ho d'alguna manera, pensa en andalus» (Joaquim Noguero, 2000, dins *MOLAS 2021a*: 306-307).

e) El fet que la literatura hagués perdut centralitat i rellevància dins el camp global de la cultura, la qual cosa perjudicava especialment la catalana en la mesura que d'ençà de la Renaixença havia tengut en el llibre literari el seu pilar i el seu instrument màxim de legitimitació social. L'opinió de Molas era la següent: «Estem vivint uns moments [...] en què la literatura té la més baixa cotització social mai experimentada. Ni a l'època més dura del franquisme la literatura no havia estat un zero a l'esquerra com ho és avui, i no parlo només de Catalunya» (J. M. Benet i Jornet, 1996, dins *MOLAS 2021a*: 224).

f) Perquè la cultura catalana tan sols havia pogut comptar amb un poder polític limitat (autonòmic), el qual, a més, segons el parer de Molas, no havia tengut un projecte i uns objectius clars ni tampoc el grau d'eficiència en la gestió que hauria estat desitjable. Ara bé, Molas pensava que la responsabilitat era molt més universal: «jo no crec que el problema sigui només de la Generalitat... Si, per exemple, l'Administració no té idees, l'obligació nostra és la de donar-n'hi. N'hi donem? Doncs per a mi és més important que nosaltres tinguem idees i no que les tingui l'Administració, perquè si nosaltres en tenim, el tinglado funciona, però si no en tenim, no hi ha res» (Masats, 2000, dins *MOLAS 2021a*: 302). S'està referint al paper que han fet o haurien d'haver fet els intel·lectuals, els líders socials i també l'anomenada societat civil. A la mateixa entrevista que li va fer Masats, acabava assenyalant uns dèficits que tenien una dimensió col·lectiva:

Jo crec que la societat catalana, globalment, ha perdut la capacitat creadora que tenia fa 50 o 70 anys. Crec que hi ha unes raons històriques que expliquen això. No hi ha uns programes que s'emportin la gent; no n'hi ha perquè no hi ha qui els faci. Durant la resistència contra el Franco hi havia un dinamisme; el que passa és que quan aquesta cultura ha hagut de sortir al carrer, el carrer ha anat més de pressa que ella... Són coses que em preocupen molt perquè no acabo de veure-hi quines són les sortides, i el que em fa por és que la gent no acaba de fer propostes que siguin atractives, modernes i enfocades cap a l'any 2000, no cap al 1918. (*MOLAS 2021a*: 302)

Els darrers vint-i-cinc anys de vida Molas va fer moltes anàlisis i molts de diagnòstics profundament pessimistes, gairebé agònics. I ben poques propostes de política cultural orientades cap al futur. En podem trobar una excepció en el seu dietari de l'any 1994:

L'Albert [Manent], que està molt actiu i que, d'alguna manera, intenta de complementar la pobresa d'iniciatives de la Conselleria de Cultura, m'ha demanat amb pressa un pla per proposar a la Generalitat la creació d'un centre d'estudis de llengua i literatura catalana. Hi he treballat a estones perdudes un parell de dies. I li he donat aquest esborrany sense massa convenciment. He fet, ja, al llarg de la meua vida, tants projectes que han resultat inútils, que no ve d'aquí fer-ne un de més. (MOLAS 2021b: 457-460)

El contingut de l'esborrany és ben il·lustratiu i ben coherent amb els plantejaments en política cultural que Molas va prioritzar al llarg de la seva vida: la centralitat de la cultura del llibre en totes les seves variants.

El Molas posterior a l'any 1990 va exterioritzar en nombroses ocasions el seu estat de desconcert davant el capgirament que havien sofert els paràmetres que durant tres dècades —dels seixanta als vuitanta— li havien servit per a explicar-se la realitat cultural i social i per a configurar uns programes d'intervenció politicocultural que hipotèticament tendrien la capacitat de bastir una cultura catalana completa i semblant a les europees de les seves mateixes dimensions demogràfiques. De manifestacions del seu pessimisme, del seu sentiment de derrota, alhora col·lectiva i individual, en podem colleccionar una bona partida, sobretot a partir del canvi de mil·lenni. Vegem una mostra de les seves anotacions lapidàries, extretes d'*El mirall de la vida* (MOLAS 2021b), el seu dietari, que corresponen als anys 2008 i 2009: «Riba va morir amb l'esperança de la mort de Franco. J. V. Foix i M[arià] Manent, en ple somni produït per la mort de Franco. Nosaltres morirem sense l'esperança de Riba i en plena frustració del somni de Foix i Manent» (p. 732); i aquesta altra: «Sensació de buit. Treball per a una literatura que ha "existit" i que més o menys fa la "viu-viu", però no té cap mena de futur» (p. 764); i una tercera: «Em temo que jo moriré quan tot plegat ja no

tindrà solució. És a dir: quan el país ja no serà un país vençut, sinó un país en vies d'extinció» (p. 772).

En aquest estat d'ànim sense esperança que és característic dels darrers anys de la seva vida, Molas replantejarà la funció que hauria de tenir la literatura i la cultura, una vegada que ja ha renunciat, per impotència, a modelar la societat i la nació d'acord amb el projecte de construir una cultura catalana completa (inclòs l'estrat de la cultura de masses en llengua catalana) i clarament hegemònica que era el que havia impulsat el nacionalisme cultural català els cent cinquanta anys anteriors. En una anotació sense data d'*El mirall de la vida* hi trobam aquesta declaració: «Després de la mort de Franco, la vida ha estat per a mi un seguit de decepcions. He passat d'un estat d'esperança que em permetia de somniar com volia el futur a un estat de decepció, imposada per una realitat que, *mutatis mutandi*, és la mateixa d'abans, amb llurs canvis de nom. En aquest estat, he descobert en la literatura una nova virtualitat: la del refugi. La literatura per a mi és, avui, un refugi. Com entenc aleshores els escriptors dels anys 40!» (MOLAS 2021*b*: 886). L'any 2000 ja havia manifestat a Marta Ciercoles que una funció possible de la cultura i de la literatura era la de ser un mitjà d'autodefensa i d'afirmació de la pròpia individualitat i també de la identitat col·lectiva: «Jo crec que, davant una societat globalitzada, massificada i industrialitzada, ha de sortir l'individu, la pròpia individualitat. La meva targeta d'identificació és la llengua en la qual parlo. Llavors, és possible que es produeixi un moviment en aquest sentit. La cultura, la literatura dura..., això és el que ens identifica. I això no vol dir renunciar a res, només és una defensa del jo com a individu» (MOLAS 2021*a*: 296). I el mateix any reiterava a Joaquim Noguero uns arguments semblants: «Per això moltes vegades penso que, davant de la globalització i la mercantilització, l'única possibilitat que tenim de salvar-nos individualment és la cultura pura i dura. Es tracta de salvar la identitat: jo soc global en tant que soc jo mateix com a individu, si no, fa pena, perquè vagis a on vagis veus el mateix, tot va a parar a la uniformització. L'única defensa és jo, la meua llengua, la meua cultura i la meua terra» (MOLAS 2021*a*: 309). Podem deduir que la idea de Molas era que davant la impossibilitat d'aconseguir una situació de plenitud i d'hegemonia social —l'única que realment en podria garantir la seva

perdurabilitat—, la cultura catalana havia de reforçar i prioritzar el seu registre creatiu més autoexigent, per tant, més elitista. O sigui, de resistència. Calia evitar que el nucli més sòlid de la cultura catalana, el potencialment més capaç de generar genuïnitat i excel·lència, prestigi i universalitat, també fos víctima del procés d'uniformització que s'estava produint, tant per la mundialització com per la castellanització. Un procés que, segons Molas, la cultura catalana no podia afrontar amb resultats favorables perquè tan sols comptava amb un poder polític insuficient i perquè una gran part de la societat era de fet aliena a la cultura pròpia del país.

Tanmateix, el Joaquim Molas desencisat i pessimista dels darrers anys encara va ser protagonista d'un nou fet rellevant de política cultural: la decisió de llegar el seu fons bibliogràfic i documental a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer, ubicada a Vilanova i la Geltrú. Així va contribuir a completar amb materials valuosos del segle xx, una biblioteca que ja era molt rica en obres i documents del Vuit-cents.

Amb tot el recorregut que fins ara hem anat fent, pensam que hem pogut documentar amb prou precisió i detall els plantejaments crítics i programàtics que Joaquim Molas va anar formulant i executant en matèria de política cultural al llarg de més de cinquanta anys. Hem de dir, però, que som conscients que no hem esgotat l'anàlisi del tema.

BIBLIOGRAFIA

- AUTORS DIVERSOS (1985): *Actes del I Congrés de Llengua i Literatura Catalanes al Segon Ensenyament*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament.
- CASTELLET *ET AL.* (2019): Josep Maria Castellet, Josep Ferrater Mora, Joan Fuster, Joaquim Molas i Baltasar Porcel, *Debat sobre (la) cultura catalana*, ed. Jordi Cerdà Subirachs, Barcelona: L'Avenç.
- FEBRÉS (1990): Xavier Febrés, *Diàlegs a Barcelona: Josep Guinovart – Joaquim Molas*, conversa transcrita per Xavier Febrés, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- MOLAS (1995): Joaquim Molas, *Obra crítica*, vol. 1, Barcelona: Edicions 62.
- MOLAS (1999): Joaquim Molas, *Obra crítica*, vol. 2, Barcelona: Edicions 62.

- MOLAS (2021a): Joaquim Molas, *Paraula de Joaquim Molas. Cinquanta-sis entrevistes (1969-2014)*, ed. Llorenç Soldevila i Balart, Lleida / Vilanova i la Geltrú: Punctum / Aula Joaquim Molas.
- MOLAS (2021b): Joaquim Molas, *El mirall de la vida. Dietari 1956-2015*, ed. Rosa Cabré i Maria Capdevila, Barcelona: Edicions 62.
- PORCEL i VILLALONGA (2011): *Baltasar Porcel i Llorenç Villalonga. Les passions ocultes. Correspondència i vida. Epistolari complet (1957-1976)*, ed. Rosa Cabré, Barcelona: Edicions 62.
- VILAR ET AL. (1983): Pierre Vilar, Joan Triadú, Josep Ferrater i Mora, Josep M. Castellet, Joaquim Molas, Xavier Rubert de Ventós, Miquel Tarradell, Josep Termes i Joan Fuster, *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.